

גליון ס"ה (שנה ב')
פרשת משפטים תשפ"ד

אוצר באר יעקב

שיעורי הגאון הגדול מוה"ר רבי יעקב גרינוואלד שליט"א
רב בית המדרש דחסידי בעלזא "זכרון רפאל" בני ברק וחבר הכיד"צ דקהל מחזיקי הדת באר"י

בדין פריקה וצער בעלי חיים בשכר

מחלוקת הראשונים בביאור 'פריקה בחינם וטעינה בשכר' ♦ דעת הר"ן בצער בעלי חיים בחינם ♦ משא ומתן בדעת הר"ן הנ"ל ♦ מחלוקת הראשונים בפריקה באדם מכובד שאינו בן תורה ♦ ישוב הסתירה בדעת הר"ן בזה ♦ הריגת בעלי חיים הגורמים פחד או הפסד ♦ מחלוקת הראשונים בביאור קושיית הגמרא 'והאיכא צער בעלי חיים' ♦ מחלוקת הרמב"ן והר"ן בצער בעלי חיים במקום הפסד ממון ♦ חילוקים לדעת הרמב"ן בין הפסד כליו לצער בעלי חיים בשכר ♦ חיוב הפסד הממון לרמב"ן משום איסור ביטול כלי מהיכנו

בפרשת

משפטים (שמות כג, ה) נאמר 'כי תראה חמור שנאך רובץ תחת משאו וחדלת מעזוב לו עזוב תעזוב עמו'. ופסוק זה מדבר ממצות פריקה, שצריך לעזור לישראל בפריקת המשא מחמורו. ובפרשת כי תצא (דברים כב, ד) נאמר 'לא תראה את חמור אחיך או שורו נופלים בדרך והתעלמת מהם, הקם תקים עמו'. ופסוק זה מדבר במצות טעינה, שצריך לעזור לישראל לטעון המשא על החמור.

מחלוקת הראשונים בביאור 'פריקה בחינם וטעינה בשכר'

בבבא מציעא (כג, נב), נבאר, שלדעת חכמים 'פריקה בחנם וטעינה בשכר'. ובהבנת הדברים

נחלקו הראשונים. הרא"ש (שם פ"ב סי' כח) כתב שפריקה דינה כהשבת אבידה, שאם הוא אדם פנוי ולא נתבטל ממלאכה על ידי קיום המצוה אינו רשאי ליטול עליה שכר, אבל אם הוא עסוק במלאכה אינו חייב להניח מלאכתו ולהפסיד משום קיום מצות פריקה, ואם הניח ממלאכתו נוטל עליה שכר, ושמין כמה אדם רוצה לפחות משכרו בזה שיניח מלאכתו ויטרח בפריקה. מה שאין כן טעינה, רשאי ליטול עליה שכר אפילו אם היה פנוי ממלאכה ולא הפסיד כלום במה שנתעסק במצוה. וכן היא דעת הטור (ח"מ סי' ערב).

אבל הר"ן בחידושי (שם) סובר להיפך, ש'טעינה בשכר' אין פירושו שאפילו אם הוא

אדם בטל ממלאכה רשאי לתבוע עליה שכר, אלא הפירוש הוא שאם הפסיד ממלאכתו על ידי שנתעסק במצוה נוטל ממנו מה שהפסיד, ומצות טעינה הרי היא כהשבת אבידה. מה שאין כן בפריקה נתחדש שצריך לעשותה בחנם, שאפילו אם נתבטל ממלאכתו על ידי קיום המצוה אינו נוטל עליה שכר, ופריקה גרעה מהשבת אבידה.

והטעם שפריקה חמורה היא, משום שיש בה צער בעלי חיים, ולכן חייב לעשותה בחנם ואפילו להפסיד עליה. וכתב עוד הר"ן, שמה שאמרו בגמרא (שם) שאם הבעלים רוצה לסייע לו נוטל עליה שכר, ואף שחייב לפרוק משום צער בעלי חיים^א, אין זה משום שמצות צער

פנינים

מכירת אמה עבריה לאשה

גם הגאון רבי חיים קניבסקי בפירושו למסכת עבדים (קנין פירות סי' כז) מצדד לומר, שאשה אינה קונה כלל לא עבד עברי ולא אמה העבריה. וביישוב סתירת החינוך, שלגבי הענקה כתב ששייך גם בנקיבות, הביא שם ליישב בשם ידו הגאון רבי דוב וינטרוב, ששייך מצות הענקה על ידי אשה, בירשה עבד מאביה, שהדין הוא שעבד יוצא במיתת האדון, והיורשים חייבים בהענקה, שאז מתקיימת מצות הענקה באשה, אבל לעולם אין האשה קונה את העבד.

[ובעצם הענין איך שייך שהיורשים יתחייבו בהענקה, מאחר שלא זכו בו כלל, שיוצא לחירות, ראה קצות החשן (סי' לט סי"א) שמבאר, שהיורשים זוכים בעבד, וכך מתחייבים בהענקה, ומיד הוא משתחרר. וראה עוד מה שהביא הגר"ח שם בשם אביו הקהלות יעקב בזה, שהיורשים צריכים לומר 'צא', וזה גורם חיוב הענקה.

אולם יש לעיין בזה, שאם אשה אינה קונה אמה כלל, אם כן הרי אף אינה יורשת אותה ושוב אינה מחויבת בהענקה. אמנם יש לומר, שמאחר שכל מה שאינה קונה הוא רק משום שאינה ראויה ליעוד וכאמור, אם כאן שהמכירה חלה כבר אצל אביה, כשהיתה ראויה ליעוד, אפשר שאין המכירה פוקעת משום שאינה ראויה ליעוד עכשיו אצל הבת, ויש לעיין בזה.]

שוב הביא הגר"ח שם, ממה שמבואר בתורת כהנים (בהר פרשה ו) על הפסוק (ויקרא כז, כ) 'ובאחיכם בני ישראל וגו' לא תרדה בו בפרך', 'אין לי אלא איש באיש, איש באשה מנין' וכו', והגר"א בביאורו שם הוסיף 'מנין לאשה באשה', ובהכרח שמדובר באשה שקנתה אמה, שרק בזה שייך 'לא תרדה', שכן בפועל אין איסור 'לא תרדה'. ומבואר דעת הגר"א שאשה יכולה לקנות אמה, וכן מבואר בדבריו בביאורו לשו"ע (יו"ד סי' רסז סי"ק מד).

בבבא מציעא (נא). מבואר, שאין אשה קונה עבד עברי מפני החשד, וברש"י (ד"ה לאו) שהחשד הוא מפני שמתייחד עמה.

ובדברי החינוך מצאנו לכאורה סתירה בזה. שבדין עבד עברי (מצוה מב) כתב, שמוצוה זו נוהגת בזכרים ולא בנקבות, ובמצות הענקה (מצוה תפב) כתב שהענקה נוהגת גם בנקבות. ולכאורה איך שייך דין הענקה בנקבות, והרי אין הנשים קונות עבד עברי כלל. וכן תמה המנחת חינוך (מצוה מב אות ט). וכתב, שלא יתכן לומר שמה שכתב החינוך שהענקה נוהגת גם בנקבות, מדובר באשה שקנתה אמה העבריה, שבזה אין חשד יחוד, שהרי גם אמה העבריה אין האשה יכולה לקנות, משום שאינה ראויה ליעוד.

אולם שוב כתב המנחת חינוך (מצוה מג אות ח) בפשיטות, שאשה יכולה לקנות אמה העבריה, 'ולא מצאתי בשום מקום היפך מזה, וזה פשוט אצלי'. ואף שהיא עצמה אינה יכולה ליעדה, מכל מקום הרי יכולה ליעדה לבנה אם יתן לה רשות, שהרי אשה נעשית שליח לקידושין כמו איש. ולפי זה מובן בפשטות מה שכתב החינוך שהענקה נוהגת בנשים, שהרי אשה יכולה לקנות אמה.

ואכן בספר מעין החכמה (אות קכד) כתב במפורש, שמדברי החינוך מוכח שמאחר שראויה ליעוד בנה אמה נמכרת לה, מזה שכתב החינוך שהענקה נוהגת בזכרים ונקבות, ומאחר שאשה אינה קונה עבד עברי בהכרח צריך לומר שכוונתו כשקנתה אמה. [ואולי באשה אין צריך כלל שתהיה ראויה ליעוד, מאחר שאינה שייכת לכך].

ועיין בהגהות הרד"ל (קידושין יט:) שהסתפק בזה, האם מה שיכולה ליעד לבנה נחשב ראוי ליעוד. ומצדד, שאפילו אם יש לה בן, אינו נחשב ראוי ליעוד, שרק איש שקנה אמה נחשב ראוי ליעוד מחמת בנו, מאחר שמחויב להשיא את בנו, אבל אשה שאינה מחויבת להשיא את בנה, לא חשוב כלל ראוי ליעוד.

ישב הסתירה ברעת הר"ן בזה

ומקשה המנחת חינוך לפי זה, שדברי הר"ן סותרים זה את זה. שהרי כאמור הר"ן חולק על הרא"ש וסובר שצער בעלי חיים בחנם היא, ואין לו היתר ליטול עליה שכר, וחייב אפילו להפסיד ממלאכתו לצורך קיום המצוה, נמצא שסובר שאין הפסד ממונו נחשב כהשתמשות בבעלי חיים שהותרה לצורך האדם, ואין כתב כאן הר"ן שמשום כבודו הותר לו לצער הבהמה, והרי זה כהשתמשות בבהמה ואינו חייב לפרוק.

אולי יש ליישב, שהר"ן סובר לחלק בין הפסד ממון למניעת הריווח. שלהפסיד ממונו אינו חייב כדי למנוע צער בעלי חיים, ולכן אינו חייב לפרוק כל שאין זה לפי כבודו, שהפסד כבוד הוא כהפסד ממון. אבל במקום שאינו מפסיד ממון, אלא שנמנע ממנו ריווח, בזה אין לו היתר לצער בעלי חיים, ולכן סובר הר"ן שאין לו ליטול שכר על הפריקה, וגם חייב למנוע ממלאכתו ולא להרוויח בה. אך מדברי הר"ן לא משמע שחילק בכך, ומדבריו נראה שאפילו להפסיד ממון חייב כדי לפרוק ממנה המשא שלא תצטרך.

עוד יש לחלק, בין פריקת משא במקום הפסד ממון לבין פריקת משא של אדם מכובד. שמה שהותרה השתמשות בבעלי חיים אף במקום צער לצורך תשמיש האדם, היינו דווקא כשנהנה מדבר זה עצמו שמצטרפת בו הבהמה, כגון שחורש בה או רוכב עליה לצורכו, שנהנה מן הבהמה עצמה, אבל לא הותר לו לצער בהמה כדי להנות על ידי זה מדבר צדדי שלא מהבהמה עצמה. ולכן באדם מכובד שאם יפרוק יפגום הדבר בכבודו, הותר לו להניח את הבהמה בצערה ולא לפרוק המשא ממנה, שנחשב שגופו נהנה מצער הבהמה, שעל ידי זה שאינו פורק והבהמה מצטערת אין כבודו נפגם, אבל אם יפרוק יהיה זלזול בכבודו. אבל בנטיילת שכר, אין זה כריווח ישיר מצער הבהמה ומגופה, אלא שרוצה להרוויח על ידי זה ממון מצד אחר, או להרוויח ממון ממלאכתו שלא יתבטל ממנה, ודבר זה לא הותר לו, ולכן חייב למנוע ממנה את הצער.

ולדעת הרמב"ן שההיתר בזקן ואינו לפי כבודו הוא משום כבוד התורה, ומשמע שלשאר אדם מכובד אין היתר שלא לפרוק, צריך לומר שאף בזה סובר שאינו דומה להשתמשות בבעלי חיים שהותרה לצורך האדם, שלא הותרה אלא השתמשות מפורשת בגוף הבהמה, אבל הנאת כבוד על ידי הצער אינה כהשתמשות בגוף הבהמה, אלא כהנאה צדדית, ודלא כדעת הר"ן.

הריגת בעלי חיים הנורמים פחד או הפסד

האגרות משה (ח"מ כ"ב סי' מז) דן בענין הריגת בעלי חיים שמזיקים לאדם, על ידי שמפסידים או ממאסים את האוכלים, או שאנשים

נתחדש שצריכה להיות בחנם, ומשום שיש בה צירוף שתי מצוות - פריקה וצער בעלי חיים, אבל צער בעלי חיים לבד בלא מצות פריקה מותר בשכר, כפשוטו לשון הגמרא.

וגם מה שכתב שקונסים להבעלים שאינו רוצה לסייע, דבר זה תמוה, איך יטול שכר על המצוה משום קנס, וכי משום שהבעלים אינו רוצה לעסוק בזה יטול הוא שכר על המצוה, והרי מצווה הוא בכך. וגם גוף הדבר קשה, איך אפשר לומר שאינו נוטל שכר על צער בעלי חיים וחייב אפילו להפסיד ממונו, והרי צער בעלי חיים הותר לצורך תשמיש האדם, ואם כן מדוע צריך להפסיד ממונו, וכי גרע משאר תשמישים שמותרים לו.

מחלוקת הראשונים בפריקה באדם מכובד שאינו בן תורה

הנה מצאנו מחלוקת בדברי הראשונים בגדר דין צער בעלי חיים. **שהרמב"ן** (שם לג.) כתב להקשות, איך פוטרים זקן ואינו לפי כבודו ממצות פריקה, לפי הצד שצער בעלי חיים דאורייתא. ותר"ץ, שעשה של כבוד תורה עדיף, ודוחה צער בעלי חיים.

אך הר"ן (חידושים שם) הקשה על תירוצו, שדין זקן ואינו לפי כבודו אינו רק בזקן שקנה חכמה, אלא גם בכל אדם מכובד אפילו אינו בן תורה, וכמו שאמרו בגמרא (שם ל:) שבכלל מכובד הוא כל שאינו פורק אפילו בשל. ותר"ץ הר"ן, שטעם ההיתר הוא משום שלא ציוותה התורה על צער בעלי חיים במקום השתמשות בני אדם, שהרי הותרה השתמשות בבעלי חיים אפילו במקום צער. ולכן במקום שיש חסרון כבוד בעלמא אף שאינו בן תורה גם כן לא ציוותה התורה על צער בעלי חיים, שהרי זה כמשתמש בה לצורך כבודו. וקל וחומר הוא שיש בזה היתר, שאם הותרה השתמשות בבעלי חיים בקום ועשה למשא ולשחיטה, כל שכן שהותר שב ואל תעשה לצורך כבודו, ואינו מחויב למנוע הצער מן הבהמה.

המנחת חינוך (שם) כתב לבאר על פי סברא זו את דעת הרא"ש הנ"ל הסובר שמותר ליטול שכר על צער בעלי חיים, שלכאורה אם צער בעלי חיים דאורייתא, צריך טעם לזה, מנין לנו שצער בעלי חיים חלוק מכל המצוות שאסור ליטול עליהם שכר. אך לפי הר"ן מובן, שמאחר שלכל צרכיו הותר לו לצער את בעלי החיים, הוא הדין שמותר לו לצערם כדי להרוויח ממון, וכל שכן בשב ואל תעשה מותר לו שלא ירצה לפרוק עמו אלא בשכר.

אך כתב, שלפי זה אם יודע בוודאי שלא יתן לו הבעלים שכר, או בהמת הפקר והוא אינו רוצה לזכות בה, חייב לפרוק משום צער בעלי חיים, שבזה אינו מרוויח כלום בצער הבהמה, ויש לו למנוע הצער ממנה, אלא שאם יכול לתבוע שכר על קיום המצוה, הותר לו לצער בעלי חיים בשביל ממון.

בעלי חיים אינה אלא בשכר, אלא דווקא כאן נוטל שכר, משום שקנסתו התורה לבעלים שיתחייב לשלם לו כיון שאינו רוצה לסייע עמו, אבל בשאר האופנים צער בעלי חיים בחנם. וכן הביא הנימוקי יוסף (יז: מדפי הר"ף) בשם הר"ן.

דעת הר"ן בצער בעלי חיים בחנם

וכתב המנחת חינוך (מצוה פ אות ו), שמתחילת דברי הר"ן היה מקום לומר, שגם הוא מודה שצער בעלי חיים בלבד בלא מצות פריקה אינה בחנם אלא בשכר. שדין פריקה בחנם הוא דווקא בצירוף שתי המצוות יחד, מצות פריקה ואיסור צער בעלי חיים. מה שאין כן טעינה שאין בה צער בעלי חיים, אינו חייב להפסיד בשבילה. ודבר זה שפריקה בחנם היה נלמד מזה שהוצרך הכתוב לכתוב מצות פריקה, ואינו נלמד קל וחומר מטעינה², ובהכרח נתפרש כאן דבר חדש שיעשנה בחנם.

אך מקושת הר"ן בהמשך מזה שאם אין הבעלים מסייע עמו חייב בצער בעלי חיים בשכר, מוכרח שדעתו שגם על מצות צער בעלי חיים בלבד אינו רשאי ליטול שכר, שאם לא כן לא שייך להקשות מזה שצער בעלי חיים בשכר, שהרי כאשר הבעלים אינו מסייע אין מצות פריקה אלא צער בעלי חיים בלבד. וגם מוכח מדברי הר"ן, שחייב אפילו להפסיד ממלאכתו לצורך קיום מצות צער בעלי חיים, וגרע ממצות השבת אבידה.

נמצא לפי דברי הר"ן, שאף באופן שמצד מצות פריקה אין חיוב, מכל מקום חייב לפרוק אפילו בחנם משום צער בעלי חיים - אם צער בעלי חיים דאורייתא, ודווקא כשאין הבעלים מסייע עמו מותר לו ליטול שכר משום קנס.

משא ומתן ברעת הר"ן הנ"ל

אלא שצריך לעיין לדעת הר"ן, שאם כן מדוע הוצרך הכתוב לכתוב מצות פריקה, והרי ממילא יודעים שחייב בה משום צער בעלי חיים שחייב בה אפילו בחנם, ואין שום חידוש בפריקה במה שחייב בה אפילו בחנם.

ואפשר שסובר שמקור מצות צער בעלי חיים נלמד ממצות פריקה, וכמו שכתב **רש"י** בשבת (קכח: ד"ה צער בעלי חיים) שמצות צער בעלי חיים דאורייתא נלמד מעזוב תעזוב עמו³. אולם מדברי הגמרא לכאורה לא משמע כן, שהרי אמרו (בבא מציעא לב:) 'לכתוב רחמנא טעינה ואנן ילפינן מינה פריקה מקל וחומר', משמע מזה שאף לולא מצות פריקה היינו יודעים איסור צער בעלי חיים, שכן זהו הטעם שהיה נלמד פריקה מטעינה בקל וחומר. ויש לדחות, שכוונת הגמרא מצד הסברא, שמסתבר יותר לחייב בזה, גם לולא איסור צער בעלי חיים⁴.

אולם המנחת חינוך (שם) תמה מאד על דברי הר"ן, מנין לומר כן שמצות צער בעלי חיים בחנם היא, ומי דחקו לפרש כך, והרי אפשר לפרש את דברי הגמרא שרק בפריקה

(ח"מ סי' רעב סעי' ט). וראה בספר **פניני באר יעקב** (כי תצא) שהארכנו בביאור דעת הרמב"ם בזה.

ד) ובראשונים יש שכתבו (רדב"ז סי' אלף תקמב) שאפילו אם צער בעלי חיים דאורייתא, אינו לא לאו ולא עשה אלא איסורא בעלמא. ויש שכתבו (מורה נבוכים מאמר ג פרק יז) שנלמד מזה שהכה בלעם את אתונו ונענש עליה. ובהגהות **חתם סופר** (בבא מציעא שם; שבת קנד:) כתב שנלמד מהכתוב (תהלים קמה, ט) ורחמיו על כל מעשיו.

ב) בסוגיית הגמרא שם (לא). מבואר, שבפסוק היה פריקה נלמד בקל וחומר מטעינה. ומה שהוצרך לכתוב פריקה, שאם היה כתוב רק טעינה היינו אומרים שרק טעינה שבשכר הוא מחויב, אבל 'פריקה דבחינים אימא לא'. עיין שם.

ג) בסוגיית הגמרא בבא מציעא (שם) מבואר מחלוקת אם איסור צער בעלי חיים הוא מן התורה או אינו אלא מדרבנן, (וראה עוד בסוגיית הגמרא בשבת קכח: שם קכב). ולהלכה דעת רוב הפוסקים שצער בעלי חיים דאורייתא. וכן נפסק ברמ"א

א) בגמרא שם רצו לדייק מהמשנה: 'הלך וישב לו ואמר לו הואיל ועליך מצוה לפרוק, פטור שנאמר עמו', שצער בעלי חיים לאו דאורייתא, שאם היה מדאורייתא היה חייב לפרוק אפילו כשאין הבעלים מסייע עמו, משום צער הבהמה, ודחו שיתכן שמה ש'פטור' הכונה שבחנם פטור, אבל בשכר ודאי חייב. ומוכח מזה שאם היה חייב משום צער בעלי חיים, אינו חייב אלא בשכר ולא בחנם. והתוספות (שם ד"ה אמאי ודאי מה לי) נקטו שבכל אופן שפטור משום מצות פריקה וחייב משום צער בעלי חיים, אינו חייב אלא בשכר.

מפחדים מהם. וכתב, שהדבר פשוט שמותר להורגם, כיון שכל השתמשות בבעלי חיים הותרה לאדם אף במקום צער, ואם כן גם זה שיש בו צורך לאדם הותר לו ואין בזה איסור צער בעלי חיים, וכמו שכתב הר"ן שמטעם זה מותר לאדם מכובד להימנע ממצות פריקה משום צורך כבודו^ה.

ואף שהרמב"ן לא התיר שם אלא משום כבוד התורה כאמור, ומשמע שבאדם מכובד שאינו בן תורה אין מתירים, מכל מקום - כתב האגרות משה - שאין דומה נידון הרמב"ן לנידון שלפניו. שדווקא באדם מכובד אין אומרים שהכבוד הוא כצורכי האדם, מאחר שאין זה דבר הצריך לכל אדם, אלא דווקא לאדם זה שהוא מכובד, ולכן אין שייך לפוטרו ממצות פריקה, שבשעה שנעשה מכובד ורצה לנהוג כבוד בעצמו אומרים לו שאין לו לעשות כן במקום איסור, וכאילו מתנים עמו שאין לו לנהוג כבוד בעצמו במקום צער בעלי חיים, מה שאין כן שאר השתמשות של בני אדם, שאינה משום כבוד אלא צורך לאדם, כיון שיש לו עכשיו צורך בזה היתירה לו התורה איסור צער בעלי חיים.

אבל הר"ן סובר שאין לחלק בכך, אלא לדעתו מאחר שמותר לאדם לנהוג כאדם מכובד יכול לנהוג כן, ואין אנו דנים עכשיו על העתיד, ואחר כך כשבא לידו ענין פריקת משא מבהמה שוב אינו מחויב בזה, שזהו צורכו שלא יוקל כבודו, וצורכי האדם הותרו אף במקום צער בעלי חיים.

לפי דברי האגרות משה, אין צריך לביאור הנ"ל בדעת הרמב"ן שלא הותרה אלא השתמשות מפורשת בגוף הבהמה, שלעולם יתכן שכל צורכי האדם הותרו במקום צער בעלי חיים, ודווקא באדם מכובד אוסר, משום שלכתחילה אין לו לנהוג כן.

מחלוקת הראשונים בביאור קשיית הגמרא 'והאיכא צער בעלי חיים'

כעין מחלוקת זו של הרמב"ן והר"ן, אם חייב אדם להפסיד ממונו או כבודו משום צער בעלי חיים, מצאנו עוד במקום אחר שנחלקו בזה. שבשבת (קנ"ד:) דנו בדין היתה בהמתו טעונה משאוי, איך פורק ממנה המשא בשבת. ומבואר שם שכלים הניטלים בשבת נוטלים בידים, וכלים שאינם ניטלים - אמר רב הונא - שמביא כרים וכסתות ומניח תחתיה, ומתיר את החבלים והשקים נופלים על הכרים וכסתות. והעמידו שם שזה דווקא ב'שליפי זוטרי' ובמקום הפסד מרובה, אבל 'שליפי רברבי' אסור להפיל על כרים וכסתות אפילו במקום הפסד מרובה, משום שמבטל כלי מהיכנו.

שוב איתא שם: 'תניא, רבי שמעון בן יוחי אומר, היתה בהמתו טעונה שליף של תבואה, מניח ראשו תחתיה ומסלקו לצד אחר והוא נופל מאליו. חמורו של רבן גמליאל היתה טעונה דבש, ולא רצה לפורקה עד מוצאי שבת, למוצאי שבת מתה'. והעמידו שם בדבש שאינו ראוי שהוא מוקצה, והקשו על זה 'ויתיר

חבלים ויפלו שקין', ותירצו 'מיצטרו זיקי' דהיינו שהנודות נבקעים בפילתן לארץ, שוב הקשו 'והאיכא צער בעלי חיים', ותירצו 'קסבר צער בעלי חיים דרבנן'.

ובביאור קושיית הגמרא 'והאיכא צער בעלי חיים' נחלקו הראשונים. רש"י (ד"ה והא איכא) פירש שהקושיא היא, שנתיר לו להביא כרים וכסתות ולהניח תחת הבהמה כדי שיוכל להוריד את הכלים מעליה, וטעם ההיתר הוא שצער בעלי חיים דאורייתא ידחה דין ביטול כלי מהיכנו שאסור מדרבנן, ועל זה תירצו שרבנן גמליאל גם צער בעלי חיים הוא מדרבנן.

אך הרמב"ן (שם) מקשה על פירוש רש"י, אם קושיית הגמרא היתה שנפרק המשא משום צער בעלי חיים, מדוע צריך לדחות איסור ביטול כלי מהיכנו, הרי הצער הוא מה שמונחים הכלים על גבי הבהמה, ומשום זה אין צריך לביטול כלי מהיכנו, אלא אפשר להוריד את הכלים ויניחם ליפול אף שנשברים, ושוב אין צער. ואם משום הפסד הממון, הרי ההפסד אינו דוחה איסור דרבנן, אלא הצער בעלי חיים. וכן מוכח מדברי רב הונא, שאסר להניח כרים וכסתות בשליפי רברבי משום ביטול כלי מהיכנו, ולא התיר מטעם צער בעלי חיים.

ולכן מפרש הרמב"ן (וכן מפרש הרשב"א שם), שקושיית הגמרא היתה רק על מה שאמרו שאינו מוריד את הכלים כדי שלא ישברו, ועל זה הקשו מדוע הותר לו להניחם שם, נחייבו להורידם משום צער בעלי חיים ואף שנשברים בנפילתם. ותירצו, שרבן גמליאל סובר צער בעלי חיים דרבנן, ולכן אינו חייב להוריד הכלים, שבמקום פסידא לא גזור רבנן.

מחלוקת הרמב"ן והר"ן בצער בעלי חיים במקום הפסד ממון

אמנם הר"ן (בחינושי הריטב"א המיוחס לר"ן, שם) כתב ליישב דברי רש"י, שגם למאן דאמר צער בעלי חיים דאורייתא, כל שהוא לצורך תשמישו של אדם או שמירת ממונו אין בזה איסור, שאם לא כן היה אסור לטחון על ידי חמור בריחיים. וכיון שכן אי אפשר לפרש את קושיית הגמרא כרמב"ן שיניחם ליפול ולהשבר, שכן אין עליו חיוב להפסיד ממונו משום צער בעלי חיים. ובהכרח הקושיא היתה, מאחר שצער בעלי חיים דאורייתא, ויש איסור להניחם שם, ובלא כרים וכסתות אינו חייב להורידם משום הפסד, ידחה הצער בעלי חיים איסור ביטול כלי מהיכנו, ונתיר לו להביא כרים וכסתות ולהניחם תחתיה כדי שיפלו הכלים עליהם. עיין שם.

על כל פנים מבואר מזה, שהרמב"ן והר"ן נחלקו גם כאן ביסוד איסור צער בעלי חיים, אם יש חיוב על האדם להפסיד ממון כדי שלא תצטער הבהמה, וכל אחד עומד בזה לשיטתו במה שנחלקו גבי זקן ואינו לפי כבודו במצות פריקה. שלדעת הרמב"ן שדווקא משום עשה של כבוד תורה נדחית מצות פריקה, ומשמע ששאר אדם מכובד אינו פטור ממצות פריקה, ועליו להפסיד מכבודו לצורך מצות צער

בעלי חיים, סובר גם כאן שיש חיוב על האדם להפסיד ממונו כדי שלא לצער את הבהמה ולהוריד את הכלים אף שנשברים. ולדעת הר"ן שכל אדם מכובד פטור ממצות פריקה, משום שהפגם בכבודו הוא כצורך תשמישו, לכן גם כאן אין חיוב על האדם להפסיד כליו משום צער בעלי חיים^ה.

וראה ב**חינושי חתם סופר** (שבת שם) שכתב ליישב את דברי רש"י כפי שכתב הר"ן, ואף תמה על הרמב"ן, מה הקשה על רש"י, והרי כל צורך תשמישי אדם הותרו. אך לפי מה שנתבאר מובן, שהרי הרמב"ן כתב כן גם לגבי אדם מכובד שחייב במצות פריקה, ובהכרח שסובר שהפסד ממון או כבוד אינו דומה לשאר תשמישים שעושה בבהמה שהותרו לצורך האדם, שדווקא להשתמש בבהמה עצמה הותר לאדם במקום צער, ולא ריווח צדדי על ידי הצער של הבהמה^ה.

חילוקים לדעת הרמב"ן בין הפסד כליו לצער בעלי חיים בשכר

ה**תהלה לדוד** (ס"ו רסו אות יא) הקשה על דעת הרמב"ן, שסובר שחייב להפסיד ממונו כדי שלא לצער הבהמה, מזה שקיימא לן שצער בעלי חיים בשכר כמבואר בבבא מציעא כנ"ל, הרי שמותר ליטול ממון על צער בעלי חיים, וכל שכן שאינו חייב להפסיד הפסד מרובה משום צער בעלי חיים.

ואולי יש לומר, שהרמב"ן מפרש את דברי הגמרא בבבא מציעא כדברי הר"ן שהובאו למעלה, שדווקא כשאין הבעלים רוצים לסייעו אז אמרו שצער בעלי חיים בשכר, ומשום שקונסים אותו.

עוד יש ליישב, שלדעת הרמב"ן וודאי מותר לו ליטול שכר עבור טרחתו במניעת צער מן הבהמה, וכשם שהתירה התורה השתמשות בבעלי חיים, הוא הדין שלא מנעה ממנו התורה להרוויח ממון על ידה, אך כל זה דווקא כשאינו מבטל את המצוה, אבל אם יודע בוודאות שהבעלים לא יתנו לו שכר עבור טירחתו, חייב בכל זאת לטרוח ואינו יכול למנוע מזה. ולכן גם כאן, אף שאינו יכול למנוע הצער מהבהמה אלא על ידי הפסד ממון, מכל מקום סובר הרמב"ן שחייב בזה, שיש עליו להפסיד ממון עבור צער בעלי חיים, ואין זה סתירה עם הדין שמותר לו ליטול ממון בעבור המצוה.

חיוב הפסד הממון לרמב"ן הוא משום איסור ביטול כלי מהיכנו

עוד יש לומר בדעת הרמב"ן, שאף שצער בעלי חיים בשכר, ואין לאדם להפסיד ממון עבור מצות צער בעלי חיים, מכל מקום כאן בבהמתו טעונה משאות חייב להפסיד. משום ששאר איסורים ודאי לא הותרו במקום הפסד, אפילו בהפסד מרובה, ולכן חייב כאן להפסיד ממון לא משום צער בעלי חיים, שמשום הצער בעלי חיים היה יכול להורידם על גבי כרים וכסתות ולא להניחם על גבי הבהמה, ומה שמעכבו מלעשות כן הוא האיסור של ביטול כלי מהיכנו, ולכן חייב להפסיד ממון,

שייך לחלק את החילוקים שחילקנו למעלה.

(ז) וראה עוד בדברי החזון איש (הלכות שבת סי' סח ס"ז ק), שכתב בדעת הרמב"ן והרשב"א, שאף שבדרך עבודתה אין איסור השתמשות בבהמה, מכל מקום צער מרובה שלא כדרך עבודתה לא הותר, ולכן חייב להפסיד ממון.

רחמים ורחמך' (שם), כדי שלא יוולד בהם טבע אכזריות. ויש לעיין בזה, שמא בהריגה על ידי סם יש להם יותר צער מאילו היה הורגם בידים.

(ו) אלא שיש לעיין ממה שסובר הר"ן שצער בעלי חיים בחינם, וכקושיית המנחת חינוך שהובאה למעלה, וכאן לא

(ה) עיין באגרות משה שם שמאריך בראיות להוכיח כן. ובסוף דבריו כתב, שאף שמותר מן הדין להרוג בעלי חיים במקום צורך, מכל מקום נראה שאם אפשר לו להורגם על ידי סמים ולא בידים עדיף לעשות כן, כדי שלא יוולד בו טבע אכזריות, וכמו שכתב האור החיים הק' (דברים יג, יח) לענין עיר הנדחת, שהוצרכה התורה להבטיח 'ונתן לך

שכן איסור ביטול כלי מהיכנו לא הותר במקום הפסד. ואין לומר שיינחם על גבי הבהמה, שהרי יש צער בעלי חיים, ואף שצער בעלי חיים הותר במקום הפסד, מכל מקום אין זה אלא כשאי אפשר בענין אחר, אבל כאן לולא איסור ביטול כלי מהיכנו היה אפשר לו בענין אחר, ורק האיסור מעכבו^ה.

לפי חילוק זה, מיושבים דברי הרמב"ן גם

לדעת האגרות משה הנ"ל, שהטעם שאדם מכובד אינו פטור מפריקה הוא משום שאין לו לנהוג בכבוד מלכתחילה במקום ציווי התורה, ולעולם אינו חייב להפסיד ממון משום צער בעלי חיים. ולכאורה קשה לפי דבריו מדברי הרמב"ן בשבת, שחייב להפסיד כליו משום מצות צער בעלי חיים. אך להנ"ל מיושב, שלעולם מודה הרמב"ן שאינו חייב להפסיד

עבור צער בעלי חיים, ומה שחייב כאן היינו משום שהאיסור מונעו מלהוריד את הכלים על גבי כרים וכסתות, ולכן חייב להפסיד כליו. אך אם מפרשים את דברי הרמב"ן בזקן ואינו לפי כבודו כפשוטו, שחייב להפסיד כבודו עבור צער בעלי חיים, לפי זה קשה לומר שסובר שאין לו להפסיד ממון משום צער בעלי חיים, שמדוע שונה הדבר מהפסד כבוד^ט.

לנהוג כמו שהיה נוהג בחול, עיין שם.

(ט) עוד יש להאריך הרבה בסוגיא זו, בדעת הרמב"ם (הל' שבת

ח) באור שמה (הל' שבת פכ"א ה"י) הביא סברא זו בדעת הרמב"ם. אך כתב, שהרמב"ם סובר שבאופן כזה מותר לו

פכ"א ה"י) ובדעת השולחן ערוך הרב (ח"מ הל' עובדי דרכים ועצרי בעלי חיים סעי' ג, קונטרס אחרון שם ס"ק ג), ועוד חזון למועד בע"ה.

♦ תמצית השיעור ♦

- ✧ לרא"ש^א לטעינה נוטל שכר, ולפריקה אסור, אבל אין צריך להפסיד מלאכתו. ולר"ן גם טעינה אסור בשכר, ולפריקה מפסיד מלאכתו.
- ✧ פריקה חמורה משום צער בעלי חיים. ולעולם היה אסור גם כשבעלים אינו מסייע, אלא שקנסוהו.
- ✧ מר"ן מוכח שגם לצורך חיוב צער בעלי חיים מפסיד מלאכתו. ולדעתו יתכן שמקור צער בעלי חיים דאורייתא מפריקה.
- ✧ מנחת חינוך תמה מנין לאיסור צער בעלי חיים בחינם, ואיך שייך ליטול שכר משום קנס, וגם שצער בעלי חיים הותר לתשמיש אדם.

- ✧ לרמב"ן זקן ואינו לפי כבודו משום שכבוד תורה דוחה, ולר"ן כמו כל השתמשות בבעל חי שמותר, ואף אדם מכובד.
- ✧ מנחת חינוך מבאר בזה הרא"ש שנוטל שכר על צער בעלי חיים, ולפי זה כשודאי לא ישלם צריך למנוע הצער בחינם.
- ✧ ר"ן מחמיר שצער בעלי חיים בחינם ומיקל בכבודו, שאין צריך להפסיד ממון אך אין היתר משום מניעת ריווח.
- ✧ יש לחלק בין הנאה מעצם הצער לריווח מצד אחר, ולרמב"ן הכל נחשב הנאה צדדית.

- ✧ אגרות משה מיקל להרוג בעל חי המפריע גם לרמב"ן, שרק על כבודו התנו שיוותר, אבל צורך האדם מותר לעולם.
- ✧ הקושיא 'והאיכא צער בעלי חיים', לרש"י שצער בעלי חיים ידחה ביטול כלי מהיכנו מדרבנן, ולרמב"ן שאין מותר להניח על הבהמה.
- ✧ שורש המחלוקת אם חייב להפסיד ממון שלא תצטער הבהמה, ורמב"ן ור"ן לשיטתם.
- ✧ מה שצער בעלי חיים בשכר לרמב"ן, או משום קנס, או משום שכאן אי אפשר למנוע הצער רק בהפסד ממון, או שהאיסור משום ביטול כלי מהיכנו.

פנינים

עבד עברי בזמן שאין היובל נוהג

רש"י (גיטין לו. ד"ה בשביעית) ותוספות (שם ד"ה בזמן) נחלקו, האם היה היובל נוהג בזמן בית שני. שלרש"י לא נהג יובל בזמן בית שני מן התורה, כיון שלא היו רוב ישראל בארץ ישראל, והתוספות הביאו דעת רבינו תם החולק על רש"י, והוכיח מכמה מקומות בש"ס שנהג היובל מן התורה בזמן בית שני.

אחת הראיות שהביא רבינו תם להוכיח שנהג יובל בזמן בית שני, היא מדברי הגמרא בכריתות (יא.), שדרשו את הכתוב (עזרא י. יט): 'ויתנו ידם להוציא נשים ואשמים איל צאן על אשמתם' - 'למלמד שכולן שפחות חרופות בעלי'. והכתוב מדבר בזמן בית שני, והרי שפחה חרופה הינה חציה שפחה וחציה בת חורין המאורסת לעבד עברי, ועבד עברי אינו נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג כמבואר בערכין (כט.), על כרחך שאף בבית שני נהג היובל. [וכתבו, שאין מסתבר לומר שהביאו קרבן בזמן עזרא על שבעלו שפחות חרופות בזמן בית ראשון, וכמו שמצינו בהוריות (ו.) שהביאו קרבן על עבודה זרה שעבדו בזמן שדקיהו בימי בית ראשון, מאחר שלא מצאנו שנחשדו ישראל על שפחה חרופה בבית ראשון, ורק בעבודה זרה מצאנו שנחשדו].

אמנם הרמב"ן (גיטין שם) סובר כרש"י, שלא נהג יובל בזמן בית שני. וכתב ליישב את ראיית רבינו תם משפחה חרופה, שמדובר בעבדים שקנו בזמן בית ראשון, ונרצעו, שהיו אמורים לצאת ביובל, אך כיון שחרב הבית קודם היובל, הרי בטל היובל, ונשארו עבדים לעולם, ולכן היה שייך דין שפחה חרופה בזמן בית שני אף שלא נהג היובל.

הגאון רבי חיים קנייבסקי (בביאורו למסכת עבדים פ"א קנין פירות אות ב) העיר על דברי הרמב"ן, שלכאורה יש לעיין, שאם כנים הדברים שכשחרב בית המקדש שוב אינו יוצא ביובל, אם כן למה לא נאמר כן גם לגבי שאר היציאות, שאף אם לא נרצע קודם חורבן הבית, אלא כיון שנמכר בזמן שהיובל נוהג, ובטלו היובלות, ששוב אין דין עבד עברי נוהג, אם כן לא יצא בשש, אלא יישאר עבד לעולם, וכמו שכתב הרמב"ן לגבי נרצע.

ומבאר, שאף אם אין לו יציאה בשש מדין יציאה, מכל מקום הרי תחילת מכירתו לא הייתה ליותר משש, ואם כן מהיכי תיתי להעבירו יותר משש, ש'ש' אינו מוציא את העבד, אלא שאז נפקעת עבדותו, מה שאין כן לגבי יובל, שלא נחשב כאילו התנה שיעבוד עד חמישים שנה, אלא שיעבוד עד שיגיע היובל, אם

כן מאחר שכשמגיע היובל כבר אינו נוהג דין עבד עברי, שוב אינו יוצא לעולם. אולם נראה שגם בלא הכי לא קשה מידי. שאף אם נאמר שנוהגים כל דיני יציאות של עבד עברי במי שהיה עבד בזמן שהיובל נוהג, גם אחר כך כשהיובל כבר אינו נוהג, ולכן עבד עברי רגיל יוצא בשש גם כשאין היובל נוהג, מכל מקום נרצע אינו יוצא כשמגיע היובל, שמכיון שהיובל אינו נוהג, נמוצא שלא הגיע היובל, שכבר אין שייך הכח שנתנה התורה ליובל לשחרר את העבדים, ולכן אינו יוצא לעולם.

המשך חכמה (משפטים) כתב, שלפי דברי הרמב"ן הנ"ל, מובן היטב לשון הכתוב לגבי נרצע: 'ועבדו לעלם', ובגמרא (קידושין טו.) דרשו שהכוונה היא ליעולמו של יובל. שלדברי הרמב"ן מובן מה שנקטה התורה דווקא לשון 'לעולם', כיון שבאופן שיוכל אינו מוגיע, כגון שחרב הבית ושוב אין היובל נוהג, אכן נשאר עבד לעולם ממש, שאינו יוצא לעולם. [וראה ברש"ם (שמות כא, ו) שכתב: 'לעולם', לפי הפשט כל ימי חייו, כמו שנאמר בשמואל (א, א, כב) וישב שם עד עולם'. ולכאורה הוא תמוה, שהרי בגמרא אמרו 'לעולמו של יובל', ולהנ"ל מובן].

לאור האמור כאן מובן יותר. שלא רק באופן זה שבטל דין יובל תוך שנות רציעתו, הוא עובד את האדון לעולם, אלא שכל עבד שאינו חפץ לצאת בשש ונרצע, נעשה עבד 'לעולם' לאדונו, אלא שהתורה חידשה שיוכל מפקיע את עבדותו, אף שנשתעבד לעולם, אך בזמן שבטל דין יובל, שוב אין מי שיפקיע את שעבודו הנצחי של העבד.

וראה בשפת אמת (ערכין כט.) שנתקשה, שבשאר הדברים שאיתא בגמרא שאינם נוהגים בזמן שאין היובל נוהג, כגון שדה אחוזה ובתי ערי חומה, אין הכוונה שאינם נוהגים כלל, אלא שהדינים שחידשה בהם התורה אין נוהגים בזמן שאין היובל נוהג, אכן יכול למכור שדה אחוזה ובית, ברם בעבד עברי אינו כן, אלא שאינו יכול למכור את עצמו כלל לעבד עברי כשאין היובל נוהג. וכתב השפת אמת, שכיון שכל ענין עבד עברי חידוש הוא שחידשה תורה, שיכול למכור את עצמו עד שיהא גופו קנוי, לכן כשאין היובל נוהג, בטל חידוש זה, וממילא אינו יכול למכור את עצמו כלל. אמנם חתנו הגאון רבי יעקב מאיר בידרמן מציין שם בהג"ה לדברי הריטב"א (יבמות מו.), שכתב, שמה שאין עבד עברי נוהג בזמן שאין היובל נוהג הוא רק לגבי יציאה בשש ובסימנים, אכן גופו קנוי לשעבודו להצריכו גט שחרור.